

РЕЦЕНЗІЇ

УКРАЇНСЬКЕ СЕЛО В 1946-1965 рр: НОВІ КАДРИ

(Рецензія на монографію О.Ф.Нікілева “Виробнича інтелігенція українського села: творення соціальної верстви (середина 40-х – середина 60-х років ХХ ст.). – Дніпропетровськ: Вид-во Дніпропетр. національн. ун-ту, 2004. – 208 с.).

Аграрна історія України, незважаючи на вагомі здобутки в цій галузі вітчизняних дослідників, і досі залишається недостатньо вивченою, що й зумовлює користування широким загалом наших співвітчизників застарілими стереотипами в оцінці українського села та багатьох процесів, що відбулися в ньому, сформованими ще в радянські часи. До числа таких недостатньо вивчених належать і проблеми українського села середини 40-х – середини 60-х рр. ХХ ст. Тому й стало помітною подією видання монографії О.Ф.Нікілева “Виробнича інтелігенція українського села: творення соціальної верстви (середина 40-х – середина 60-х рр. ХХ ст.), що вийшла друком у видавництві Дніпропетровського національного університету.

Підвищений інтерес до даної наукової праці зумовлений відсутністю в сучасній українській історіографії дослідження, яке б неупереджено розкривало непрості і суперечливі процеси, пов’язані з творенням нової для сільськогосподарського виробництва професійної, а для самого села – соціальної верстви.

Робота привертає до себе, перш за все, новизною авторського підходу. Дослідник оцінює події не з висоти сьогодення, і не йде за історіографічною традицією, що склалася ще з часів, яким присвячена робота, і тим більше – за оцінками тогочасних партійних документів. Він їх аналізує з основних і незмінних для людини у всі часи позицій – її життєвих інтересів. Автор не обмежується звичним для такої проблематики показом кількісних змін у професійно-виробничій структурі працівників села та позитивної їх динаміки. Цей процес він розглядає значно ширше – у тісному зв’язку з теоретичними поглядами на село і селян партійно-державного керівництва, його аграрною

політикою, з тогочасним станом сільського господарства, зі сприйняттям селом методів, за допомогою яких держава намагалася здійснити інтелектуалізацію його матеріальної сфери, реакцію представників різних установ, організацій, підприємств, залучених до вирішення кадрових проблем колгоспного виробництва.

Слід зазначити, що такий підхід виявився досить плідним. Він дозволив О.Ф. Нікілеву прослідити еволюцію кадрової політики в аграрній сфері, виявити її етапи, показати як особливості кожного з них, так і загальні риси. Хронологічно ним визначено два таких відтинки. Перший (середина 1940-х – перша половина 1950-х рр.) припадає на час знаходження при владі країни Й.Сталіна і другий (перша половина 1950-х – середина 1960-х рр.), - коли найвищу державну і партійну посаду обіймав М. Хрущов. Автор показує, яким чином, за допомогою яких форм і методів кожна з “команд” намагалася вирішити поставлені завдання, і наслідки їхньої діяльності в цьому напрямку.

Для першого періоду були характерні адміністративно-силові методи та віра в те, що проблему можна легко вирішити за рахунок організаторів (за термінологією 30-х рр.) колгоспного виробництва, тобто голів колгоспів. Розглядаючи сталінський курс на підвищення рівня інтелектуалізації колгоспного виробництва, автор докладно проаналізував механізм його реалізації в Україні. При цьому значну увагу приділив такій його складовій, як спеціально створені, за рішенням керівництва держави, школи з підготовки колгоспних кадрів. Їх призначення полягало в тому, щоб готувати із числа самих селян і на основі їхньої освіти, що знаходилася у межах від нижчої (незакінченої початкової) до неповної середньої (у той час – сім класів) школи, голів колгоспів, бригадирів, завідуючих фермами. І у такий спосіб сприяти вирішенню завдань з підвищення рівня ефективності колгоспної системи.

На основі докладного вивчення матеріально-технічної, навчально-виробничої бази даного типу навчальних закладів, принципу формування їхніх учнівських контингентів – не конкурс, а відбір місцевими партійними і радянськими органами, їх кількісного і якісного складу, ступеня задіяння їхніх випускників на виробництві за профілем отриманої у школі підготовки, О.Ф.Нікілев показав низький рівень їх ефективності. Цікавою є думка дослідника, що за своїм призначенням навчальні заклади даного типу були зорієнтовані на формування виробничої верстви працівників матеріальної сфери села з конкретними, а саме: заниженими освітніми параметрами, які мали обмежувати їхнє (працівників) бажання бути задіяними в будь-якій іншій сфері економіки, окрім колгоспів. Автор цілком переконливо доводить, що в

основі такого стану речей лежала традиційна недооцінка партійно-державним керівництвом країни аграрної галузі та жителів села, яка базувалася на теоретичних засадах, сформованих ще у попередні десятиліття.

У зв'язку з цим вельми актуальним виглядає висвітлення ролі і місця вищих та середніх сільськогосподарських навчальних закладів у процесі відбудови сільського господарства. Автор показує, що в системі поглядів тогочасного партійно-державного керівництва країни вони займали далеко не перше місце, що знаходило прояв у стані їх матеріально-технічної та навчально-виробничої бази, низької заробітної плати викладачів та стипендій учнів і студентів у порівнянні з навчальними закладами інших профілів, мізерному фінансуванні, яке, до того ж, у сполученні з системою фондування матеріалів, ще більше уповільнювало процес відбудови вузів і технікумів. Наведений у роботі матеріал свідчить, що їх діяльність була спрямована на підготовку фахівців для роботи не у безпосередньо колгоспному виробництві, а у плануючо-контролюючих органах, науково-дослідницьких установах. Це визначалося і їхніми навчальними програмами і невисокими за якістю освіти студентськими і учнівськими контингентами.

У зв'язку з цим, значне місце в рецензованій роботі відведено висвітленню стану заочної сільськогосподарської освіти. На основі залучення широкого кола архівних матеріалів автор переконливо показує низький її рівень, вкрай недостатній розвиток і відповідну ефективність. Причину він бачить в абсолютній неувазі держави до такого виду підготовки фахівців для аграрної галузі. В республіці, виявляється, лише при декількох вузах діяли заочні відділення і закінчували їх лише одиниці. А при сільгосптехнікумах такої підготовки взагалі не існувало.

Докладно в роботі показано й інші способи, за допомогою яких робилися спроби підвищення інтелектуального потенціалу колгоспного виробництва. В першу чергу – це зміцнення виробничо-професійної структури села за рахунок працівників управлінських структур сільськогосподарської галузі та рівень ефективності цього заходу.

Висвітлюючи зазначені кроки держави, автор широко показує сприйняття їх селом. О.Ф.Нікілев докладно зупиняється на стриманому ставленні як партійних, радянських органів, так і самих селян до висування на посади керівників господарств фахівців з вищою і середньою освітою. Це, на його думку, носило характер пасивного, хоча й неусвідомленого спротиву політиці влади на селі.

На основі здійсненого аналізу автор доходить висновку, що через тотальну недооцінку вищим партійним керівництвом країни аграрної

галузі, ставлення до селян як до меншовартісної верстви населення, інтелектуалізація колгоспного виробництва відбувалася вкрай неефективно, що вкупі з низьким фінансуванням та економічним тиском на галузь, викликало її глибоку кризу. Саме стан сільського господарства і став для наступного керівництва держави на чолі з М.Хрущовим спонукаючим чинником для потужного його піднесення. Науковець відзначає, що у розробленій з цією метою програмі важливе місце було відведене інтелектуалізації матеріальної сфери села як вагомому чинника у підвищенні продуктивності сільського господарства і забезпеченні потреб держави його продукцією.

У монографії дана характеристика виконання цієї частини програми, що здійснювалася трьома шляхами. Автор виявив і показав їх. Перший був продовженням курсу попереднього керівництва, спрямованого на підготовку працівників керівної ланки колгоспів із числа самих селян у системі короткотермінових форм навчання (сільськогосподарські школи, курси тощо). Другий – полягав у вирішенні проблем села за рахунок міста. І третій – передбачав залучення для цього “класичних навчальних закладів”, тобто вузів і технікумів, але через потребу значних коштів і часу на підготовку фахівців, не розглядався державою як пріоритетний.

Здійснений дослідником аналіз показав, що ступінь ефективності кожного з цих шляхів був різним. Так, система короткотермінового навчання, як і у попередній період, не виправдала сподівань, що на неї покладалися державою. Її випускники за своїм фаховим рівнем не відповідали вимогам часу, не мали попиту у господарствах і в переважній більшості не були задіяні на виробництві за набутим фахом. Питома вага їх у складі керівників господарств та виробничих підрозділів була мінімальною. Результатом перманентної невідповідності даної системи своєму призначенню стало припинення її функціонування.

У ході розгляду діяльності партійно-державного керівництва із залучення міста до вирішення кадрових проблем села, О.Ф.Нікілевим виявлено і проаналізовано всі задіяні до цього заходи. А це і зміцнення посланцями міста – так званими 30-тисячниками – посад керівників економічно слабких господарств, і направлення до машинно-тракторних станцій інженерно-технічних працівників промислових підприємств та установ, і реформування МТС з передачею їхньої матеріально-технічної бази разом з інженерно-технічним, агро- та зооветеринарним персоналом в сільгоспартілі. При цьому поряд з загальновідомими партійно-господарськими кампаніями автор висвітлює і маловідомі або взагалі – недосліджені. Так, ним проаналізовано залучення на керівні посади у

господарства офіцерів Радянської армії, які відправлялися в запас у зв'язку зі скороченням з ініціативи М.Хрущова збройних сил СРСР. Відображено поширення на село почину В.Гаганової, що виник у легкій промисловості і полягав у переході керівників передових підприємств і виробничих підрозділів до відстаючих й виведенні їх "з прориву". Докладно показано почин інженерів і механіків Києва, які закликали колег переходити у колгоспи для створення там інженерних служб після передачі тим техніки з МТС.

Автор зупинився на ході реалізації здійснюваних державою заходів, кількісних і якісних результатах кожного з них і причинах невідповідності їх завданням, що ставилися щодо підвищення у короткий строк інтелектуального потенціалу і технологічних ланок колгоспного виробництва за рахунок міста. На значному фактологічному і статистичному матеріалі він показує, що в основі неуспіху такого шляху лежало ігнорування, як і в попередній період, всього комплексу соціальних факторів, що лише і дають можливість повноцінно жити і працювати людині. По суті, робить висновок автор, місто через це і не відгукнулося на заклик держави взяти участь у відродженні сільськогосподарського виробництва.

О.Ф.Нікілев дійшов висновку, що в системі застосовуваних заходів виявив свою відповідність поставленим завданням саме шлях підготовки працівників керівної і технологічної ланок колгоспного виробництва у системі навчальних закладів "класичного типу". Саме випускники вузів і технікумів, незважаючи на значну плінність їх у колгоспному виробництві, забезпечили, хоч і повільне, але стале підвищення якісного рівня працівників зазначеної категорії. Дослідник, по суті, вперше у вітчизняній літературі, розглядає непростий шлях включення діяльності вищих і середніх сільськогосподарських навчальних закладів на потреби села. Він докладно показує складний процес еволюції поглядів вищого партійно-державного керівництва країни щодо важливості їх для власне матеріальної сфери галузі, прослідковує якісні і кількісні пертурбації у роботі вузів і технікумів, що супроводжували цей процес. Здійснений автором аналіз переконує, що саме через систему класичної підготовки і була реалізована ідея партійно-державного керівництва готувати працівників аграрного виробництва із числа самих селян.

Робота завершується висновками, основна думка яких полягає у тому, що результатом заходів, здійснюваних партійно-державним керівництвом СРСР впродовж 1920-х років з підвищення рівня інтелектуалізації матеріальної сфери сільського господарства стало формування виробничо-професійної ланки матеріальної сфери, якої

об'єктивно потребувала економічна модель сільського господарства. З цього часу село перейшло на власну соціально-демографічну й економічну базу забезпечення керівних і технологічних ланок матеріального виробництва. В результаті здійснених заходів в його соціальній структурі утворилася нова верства, якої раніше не існувало – виробнича інтелігенція, яка і по суті й за формою була дійсно сільською. Дослідник розкриває різні аспекти, пов'язані з виробничою діяльністю даної категорії працівників.

Як кожна наукова робота, монографія О.Ф.Нікілева викликає певні роздуми, дає підстави для дискусій. В плані зауважень та побажань можна зазначити наступне. Автор багато говорить про партійно-державне керівництво, проте поза межами дослідження залишилася діяльність профспілок і комсомолу. Не завадило б також дати визначення поняття “виробнича інтелігенція села”, показати умови її життя, висвітлити відтік з України її представників на освоєння цілинних і перелогових земель та вплив цього явища на розвиток сільського господарства України. Загалом же, незважаючи на висловлені зауваження, монографія О.Ф.Нікілева є цікавим і глибоким дослідженням. Воно з великою користю може прислужитися науковцям, учителям, студентам і усім, хто цікавиться історією України.

О.М.Веселова,
старший науковий співробітник Інституту історії
України НАН України, кандидат історичних наук

В.І.Марочко,
головний науковий співробітник Інституту історії
України НАН України, доктор історичних наук